

1. Vědomí jako univerzální forma výrazu ducha

Každý psychický jev může existovat jedině ve formě vědomí, zatímco celý svět psychické skutečnosti je jen svět vědomí. Je pravda, že v psychologické vědě odedávna existuje velmi rozšířený názor, podle něhož se údajně vedle jevů vědomí rozvíjejí též nevědomé psychické jevy. Prý to znamená, že komplexní sféra psychična musí být nutně širší než zvláštní sféra vědomého. Tento názor je ovšem jen důsledkem pouhého nedorozumění.

Jmenovitě vznikl a existuje jako nutný vědecký předpoklad, jehož prostřednictvím mohou být více či méně uspokojivě vysvětleny jevy vědomí na jedné straně a na druhé straně samotný jeho proces. Tato uspokojivost je ale přitom zhola klamná, protože rozdělení psychické skutečnosti na dvě různé sféry ve skutečnosti nutně vedlo a také i nadále bude vést pouze ke značně vulgárním naivitám.

V mezích metafyzické psychologie jsou např. všichni psychologičtí vyznavači nevědomého nuceni si duši představovat ve formě temné komory nebo sklepa, na jehož prahu je umístěna lampa vědomí. Plamen této lampy jasně osvětluje vše, co se do sklepa spouští nebo se z něj vzdaluje, a ponechává v naprosté temnotě vše, co se nachází uvnitř něj.

Samozřejmě že takovýto názor je nenahraditelně pohodlný v tom směru, že může člověka velmi snadno chlácholit domnělým vysvětlením nepochopitelných psychických jevů zapomínání a rozpomínání: zapomenuto je vše, co bylo spuštěno do úschovny sklepa duše, zatímco připomínáno je vše, co z něj bylo kvůli potřebě vytaženo.

Je ale přece zřejmé, že se tu nejedná o vysvětlení, nýbrž pouze o chlácholení myslí prázdným přeludem vysvětlení. Takže každý, kdo podobné chlácholení nijak zvlášť nepotřebuje, musí podobný názor právě proto nutně odmítnout.

V rámci fyziologické psychologie je skutečně deklamováno rezolutní odmítnutí metafyzického fantazírování. Ovšem ve vztahu k otázce, která nás zajímá, zde toto fantazírování vlastně není nijak odstraněno, ale je jen nahrazováno zvláštním fyziologickým fantazírováním, v důsledku čehož je nám jen v nové formě předkládán starý obsah. Roli temné komory nebo sklepa tady hraje nervová soustava celkově, převážně pak mozek.

Samozřejmě že fyziologové se při takové představě vyhýbají komičnosti vysvětlení metafyziků, protože názvem „nevědomé psychické jevy“ vlastně míní fyziologické precedenty a koreláty jevů vědomí. Zato však narážejí na jiné významné nedorozumění.

Jde totiž o to, že lze-li fyziologické precedenty a koreláty jevů vědomí považovat za psychické jevy, jakýkoli rozdíl mezi psychickým a fyziologickým musí nevyhnutelně zmizet, díky čemuž se termín *psychický* stává minimálně zhola zbytečným. V tom případě lze skutečně říci, že se dojmy a soudy, všechny procesy a produkty myšlení realizují a zachovávají jako prosté stavy či kombinace rozličných stavů mozkové hmoty. Pak se ale ukáže, že opravdový rozdíl vlastně neexistuje mezi psychickým a fyziologickým, ale jen mezi vědomým a nevědomým. To znamená, že má-li termín *psychický* mít nějaký smysl, může jej mít výlučně pouze ve vztahu k jevům vědomí, takže z toho důvodu musí být sféra psychična z hlediska fyziologické psychologie plně pokryta sférou vědomého.

Dokud není pohyb mozkové hmoty zachycen jevem vědomí, je jen pohybem hmoty, takže není dojem ani soud, stejně jako celkově každý fyziologický proces, dokud není zachycen jevem vědomí, je právě jen fyziologickým, ale nikoli psychickým procesem. To znamená, že psýché se týká jen toho, co existuje ve formě vědomí. Žádné nevědomé jevy v ní neexistují a ani nemohou existovat, nejsou-li tedy za takové jevy brány stavy mozku.

Když ale tvrdíme toto stanovisko, vycházíme vlastně z údaje o vědomí, daného ovšem samotným vědomím. Nebereme přitom v potaz ony podmínky a okolnosti, s jejichž příchodem proces vědomí viditelně končí, takže žádné jeho jevy neexistují. Tohoto druhu jsou např. případy mdlob nebo hlubokého spánku beze snů.

Všechny tyto případy skutečně nebereme v potaz, protože pokládáme za nepochybné, že absence vědomí při nich vlastně není fakt (vždyť v takovém případě by se jednalo o fakt vědomí, což je ale nesmysl, ale jen závěr (vyvozený) z faktu neboli vysvětlení toho faktu, že si na žádné jevy vědomí během uvedených stavů nepamätujeme. Ve vztahu k tomuto faktu se lze při zvláštní opatrnosti vymezit jen na jeho prosté potvrzení, zatímco otázku přítomnosti či nepřítomnosti jevů vědomí můžeme ponechat zcela otevřenou.

Samozřejmě že lze zajít ještě dále než jen k pouhému potvrzení. Můžeme se pokusit vysvětlit příčinu faktu: Proč si právě nic nepamätujeme? Odpovědí na tuto otázku je jmenovitě předpoklad týkající se nevědomosti. Absence paměti je tedy vysvětlována absencí jevů vědomí: Nic si nepamätujeme, protože si nemáme co pamätovat.

Nicméně tutéž otázku lze vyřešit také úplně jinak. Jmenovitě můžeme připustit, že proces vědomí v žádném případě nekončí, ale že se jen neopakují jeho jevy, k čemuž dochází souběžně s ukončením jedněch a nástupem jiných podmínek a vzhledem k absenci jakékoli spojitosti s jevy a za těchto nových podmínek.

Je samo sebou pochopitelné, že toto vysvětlení je stejná hypotéza, jakou bylo první vysvětlení. Mezi oběma těmito hypotézami ale přitom existuje kapitální rozdíl.

Říkají-li, že je absence paměti na některé duševní stavy určována absencí vědomí v těchto stavech, je jasné, že vyslovují takové stanovisko, které nejenže nelze obhájit, ale vzhledem k samotné podstatě vysvětlovaného faktu ani nemůže být nijak obhájeno, takže tato hypotéza musí zůstat na věky věků jen pouhou hypotézou.

Připustí-li ale, že je absence paměti na některé jevy vědomí určována absencí spojitosti těchto jevů s jevy vědomí v jiných podmínkách, pak v tom případě vyslovují takové stanovisko, které má ke své pravdivosti jisté, a dokonce velmi pádné důvody, a na základě těchto důvodů získává dosti významnou míru pravděpodobnosti.

Vždyť naprostá většina lidí si na psychické procesy snů vzpomíná jen velmi vzácně. Nejčastěji tomu bývá tak, že si člověk pamätuje jen na fakt toho, že se mu zdál sen, nepamätuje si však jeho obsah. Stává se ale také to, že si člověk vůbec nepamätuje obsah ani sám fakt snu. Takže po procitnutí je zcela přesvědčen o tom, že spal hlubokým spánkem bez jakýchkoli snů. Během dne však někdy jeho myšlenky dostávají takový směr, že se v jeho mysli, nečekaně pro něj samého, náhle objevují vzpomínky na to, co se mu zdálo. Tak se na celý snový proces s větší či menší rychlostí rozpomíná. Toto rozpomínání je vždy určováno obsahovou totožností uplynulého snu s některými elementy v obsahu přítomného vědomí. Kdyby se tedy tyto elementy neobjevily, fikce spánku beze snů by samozřejmě zůstala ve stavu skutečnosti.

Je jasné, že absence paměti o jevech vědomí nemůže být pokládána za důkaz absence samotných jevů. Takový důkaz by očividně ničím nepřevyšoval nesprávné tvrzení hypnotika, že během své hypnózy údajně naprosto nežil vědomým životem. Samozřejmě že tímto životem žil, jen si na něj nepamätuje. Je to zcela pochopitelné.

Všeobecné podmínky reprodukce psychických jevů jsou určovány všeobecnými zákony asociace. Neexistuje-li proto spojitost uplynulých jevů vědomí s jeho přítomnými stavy, pak se tyto uplynulé jevy ve vědomí nemohou opakovat.

Jinými slovy: Nepamätuji si na jevy vědomí z doby mého hlubokého spánku nebo mdlob z téhož důvodu, z jakého si celkově v každý daný moment neuvědomuji celé tisíce jeho stavů, které jsem prožíval během dne, a tím spíše během celého svého života.

Samozřejmě že mnohé z těchto stavů existovaly jen v jeden moment a poté se neopakovaly. Možná že se už nikdy více nezopakují. Přesto ale existovaly, i kdybych si už nikdy nevzpomněl, co je to za stav.

Pochopitelné že v daném případě zřejmě lze klást zvláštní důraz na rozdíl mezi pojmy *mnohé* a *nic*. Tento rozdíl zde ale ve skutečnosti žádný význam mít nemůže.

Pamatuje-li si člověk nutně na mnohé jevy z včerejška nebo z předešlých dnů, pak je tato okolnost plně určována jednotou objektivních životních podmínek. Přesněji a nejkonkrétněji: jednotou dané situace. Dnes se dívá na stejné věci. Chodí po stejných místnostech. Mluví se stejnými osobami, jako tomu bylo včera a předevečirem.

To znamená, že hromadnost dojmů se v něm opakuje a nezvratně spojuje přítomné momenty jeho života s týmiž předchozími momenty. Pro stavy hlubokého spánku či mdlob naproti tomu v jeho obvyklém životě žádná taková podobnost neexistuje a to znamená, že neexistují ani podmínky pro reprodukci jevů duševního života v takových stavech.

Akcepci hypotézy nepřetržitého vědomí z tohoto hlediska vlastně nemohou zabránit žádné vědecké úvahy, ale může jí zabránit pouze to, že tato hypotéza určité fakty duševního života nevysvětluje z hlediska obvyklého a tradičního scholastického pohledu na vědomí a paměť.

Je známo, že podle tohoto pohledu je vědomí jakési široké pole, v jehož mezích je dostatek místa pro mnohé, a to přitom ty nejrozmanitější stavy. To znamená, že nic nebrání tomu, aby na tomto poli existovaly i takové stavy, které pro ně nebyly určeny aktuálními podmínkami. Rezonanci takového následku jako by zcela potvrzoval fakt paměti, protože paměť je určována jako síla či schopnost duše zadržovat a zachovávat v sobě všechny elementy a produkty své působnosti. V duševním životě proto nic nemizí beze stopy. Za určitých příznivých podmínek může být v poli vědomí vše evokováno znova.

To, že nic beze stopy nemizí, je samozřejmě zcela správné, nicméně přesto se nic nezachovává. Každý duševní jev po sobě zanechává svou stopu. Jde jen o to, že tato stopa není žádná temná kopie daného jevu ani utajený mrtvý symbol v nějakém zákoutí duše, ale je živým určením psychického rozvoje. To proto, že se vyslovuje jen v celkové tendenci duševního života, v jeho charakteru, směru a intenzitě. Obsah přitom zcela mizí. Nikde se nezadržuje, ani nezachovává. Proto ani nemůže být nikdy reprodukován, ale jen se ve vědomí opakuje, tj. v každém daném případě se vytváří znovu.

Pro psychologa, jenž nepřipouští bezpodmínečné vymezení psychických funkcí podle zvláštních duševních schopností, přijetí tohoto stanoviska nejenže není obtížné, ale je pro něj dokonce přímo nutné. Takový psycholog přece o prožitých cítěních a přáních nikdy neřekne, že se zachovávají v duši a po jisté době jsou jí znovu reprodukovány, ale řekne přímo, že zcela mizí a v každém daném případě se znova vytvářejí. To znamená, že výjimka je činěna jen ve prospěch rozumové činnosti, zatímco mýtickým pokladem je vybavena pouze mysl.

Vyloučíme-li však na chvíli veškerá mytologická vysvětlení a budeme-li se držet jen faktů, nepochybně budeme nuceni uznat, že bohatství vyvinuté mysli vůbec nespočívá v tom, že mysl v každou danou chvíli *fakticky* disponuje obrovskou zásobárnou svých produktů, ale že spočívá jen v tom, že v každou danou chvíli *může* takovouto zásobárnou disponovat. To proto, že mysl může každý daný jev konsekventně a kvůli rozmanitým asociacím spojit s celou řadou jevů, které již prožila. Může mezi nimi stanovit takové vztahy, které se pro chudě žijící mysl stávají zcela nesrozumitelnými, či dokonce přímo nemyslitelnými.

To znamená, že práce mysli není prací nějakého strážce pokladu, neboť je to práce čistě tvůrčí. A protože je celý proces této práce reálně zdůvodněn v momentech rozvoje mysli, celá řada stanovisek mysli musí být nutně potvrzována proto, že v mysli existovala. A právě toto potvrzení je to, co se nazývá paměť. To znamená, že paměť nevypovídá o tom, že se v mysli něco zachovává, nýbrž jen o tom, že v ní něco bylo.